

UDK 159.92

Maqsuda XUDOYBERGANOVA,

Ma'mun Universiteti NTM Psixologiya va tibbiyot kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: maqsuda060179@gmail.com

Svetlana XAZOVA,

Ma'mun Universiteti NTM Psixologiya va tibbiyot kafedrasida professori

Kostroma Davlat universiteti Maxsus pedagogika va psixologiya kafedrasida professori

E-mail: s_hazova@ksu.edu.ru

Urdu Pedagogika va psixologiya kafedrasida dots., ps.f.d. PhD M.B.Saidmurotova taqrizi asosida

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE: (history, current state of the problem, research prospects)

Annotation

The article analyzes the history of the scientific development of the concept of emotional intelligence, analyzing the most influential theories of R. Bar-On, J. Myers, P. Salovey, D. Goleman, D.V. Lucina. The structural components of EI are described and the topics of main research in this problem field are presented. Conclusions are drawn about the need for further research, including on a sample of people with disabilities.

Key words: Emotional intelligence, EI components, mixed model, ability model, life success.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА: (история, современное состояние проблемы, перспективы исследования)

Аннотация

В статье проанализирована история научного становления понятия эмоциональный интеллект, проанализированы наиболее влиятельные теории Р. Бар-Она, Дж. Майерса, П. Сэловея, Д. Голмана, Д.В. Люсина. Описаны структурные компоненты ЭИ, представлена тематика основных исследований в данном проблемном поле. Сделаны выводы о необходимости дальнейших исследований, в том числе на выборке людей с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: Эмоциональный интеллект, компоненты ЭИ, смешанная модель, модель способностей, жизненная успешность.

EMOTSIONAL INTELLEKTNI O‘RGANISHGA NAZARIY YONDASHUVLAR: (tarix, hozirgi holat, tadqiqot istiqbollari)

Annotatsiya

Maqolada emotsional intellekt kontseptsiasining ilmiy rivojlanish tarixi tahlil qilinadi. R.Bar-On, J.Mayers, P. Salovey, D. Goulman, D.V. Lyusin nazariyalari tahlili keltirilgan. Emotsional intellekt tushunchasi, tarkibiy qismlari va zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biri sifatida asosiy tadqiqot mavzulari keltirilgan. Qo‘shimcha tadqiqotlar o‘tkazish zarurati, shu jumladan nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun tadqiqotlar o‘tkazish bo‘yicha xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Emotsional intellekt, EI komponentlari, aralash model, qobiliyat modeli, hayot muvaffaqiyati.

"O‘z tuyg‘ularingizni boshqaring, toki
his-tuyg‘ularingiz sizni boshqarib boshlamasdan"
Pablius Sirius

Kirish. Emotsional madaniyat masalalari doimo olimlarning diqqat markazida bo‘lib kelgan. Bu masalalar Sharq falsafasida ham muhim o‘rin egallagan. XI - asrda Abu Rayxon Beruniy buyuk bilim, yuksak axloq, iroda va o‘z-o‘zini tarbiyalamay turib, kamolotga erishib bo‘lmasligini ko‘rsatib o‘tgan. U o‘z fikrini shunday ifodalagan "Inson o‘z ehtiroslariga hukmron, ularni o‘zgartirishga qadar o‘z jon va tanini tarbiyalar ekan, salbiy jihatlarni maqtagulik narsalarga aylantirishga, illatlarni bartaraf etishga qodirdir..."[14]. Hozirgi zamonada emotsional madaniyat masalalari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, xavotir va tushkunlik, tajovuzkorlik, shafqatsizlik va zo‘ravonlik, hissiyotlarni jilovlay olmaslik va his-tuyg‘ularni etarli darajada ifoda eta olmaslik bilan tavsiflanadi.

"Emotsional intellekt" atamasi, gumanitar fanlarda bir tomondan, hissiyot va aql, kognitiv va affektivlik g‘oyasini aks ettirsada, ikkinchi tomondan falsafa, sotsiologiya va psixologiyada haligacha dolzarb bahs-munozarali mavzu bo‘lib qolmoqda. E.A. Sergienkoning fikriga ko‘ra, emotsional intellekt (EI) muammosiga e‘tibor, qiziqishning tobora ortib borayotganligi ushbu sohada ilmiy tadqiqotlarning ortib borishi bilan tasdiqlangan [5]. Shunday qilib, EIning resurs sifatidagi imkoniyatlari (T.S.Kiseleva, S.A. Xazova, N.S. Shipova), uning qaror qabul qilishdagi roli (E.A. Xlevnaya) va samaradorlik (E.V. Krasnov), turli ijtimoiy, kasbiy sohadagi, yosh guruhlardagi odamlarning o‘ziga xos xususiyatlari (E.I.Izotova,

E.B.Maksimova, A.S.Petrovskaya, Yu.V.Davidova), diagnostika muammolari (D.V.Lyusin, E.A.Sergienko, I.I.Vetrova, V.V.Odinsova) kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan. Shuni ta’kidlash kerakki, EI mavzusidagi ilmiy tadqiqot ishlari O‘zbekiston Respublikasida ham o‘rganilib kelinmoqda: bo‘lajak ofitserlarda emotsional intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari (J.R.Shukurov), talabalar emotsional intellektining individual tipik xususiyatlari (B.N.Turaqulov) o‘rganilgan.

"Emotsional intellekt" atamasini kim birinchi bo‘lib fanga kiritganligi haqida aniq dalillar yo‘q. Bu atamaning paydo bo‘lishini yangilik sifatida XX asrning 60-yillarida (van Ghent) va psixiatriya (Leuner)ning ilmiy izlanishlarida kuzatilsa, yana biri taniqli psixologlar Jon Polo Gilford (1967), Govard Gardner (1993), Gans Ayzenk (1995) lar ishlarida kuzatish mumkin edi. Biroq, bu kontseptsiya hali to‘liqligicha bizga ilmiy terminologiyada EIning aniqlash uchun nazariy asos bo‘la olmas edi. Birinchilardan bo‘lib Jon Mayer va Piter Saloveyning tadqiqotlari, kontseptsiyasi va testi bizga EI ni tushunish imkoniyatini berdi. [6]. Hozirgi vaqtda psixologiyada EIning tushunishning eng ko‘p tan olingan ikkita yondashuvi: shaxsiy xususiyatlar yoki qobiliyatlar orqali, ko‘pincha biz ushbu hodisaga integratsiyalashgan yondashuvni ta‘minlaydigan aralash modellar orqali aniqlik kiritish olamiz.

EIning qobiliyat sifatida tushunish tarafdorlari P.Salovey va J.Mayerlardir, ular fanda EIning eng mashhur modelini ishlab

chiqdilar. Mualliflar Elni o'z his-tuyg'ularini va boshqa odamlarning his-tuyg'ularini kuzatish, farqlash, tushunish va bu ma'lumotlardan fikrlash samaradorligini oshirish, hayotiy muammolarni hal qilish va harakatlarni boshqarish uchun foydalanish qobiliyatini o'z ichiga olgan ijtimoiy intellekt tarkibida ko'rib chiqadilar [12]. Tuyg'ular, mualliflarning fikriga ko'ra, insonning tashqi dunyo, ijtimoiy munosabatlari bilan ichki olami o'rtasidagi aloqalar haqidagi ma'lumotni o'z ichiga oladi. Aloqalar o'zgaranda, hissiyotlar ham o'zgaradi, ular ongda joriy ma'lumotlarni aks ettirish, uni qayta ishlash va qayta ko'rib chiqish uchun mo'ljallangan [13].

Mualliflar to'rtta komponentni - hissiy ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan EI sohalarini aniqladilar:

1) his-tuyg'ularni idrok etish, tushunish, ifodalash, ya'ni jismoniy holatlarda, shuningdek, o'zini namoyon qiladigan his-Salovey modeli qobiliyatlar modeli va Elning o'zi ular tomonidan qobiliyat sifatida tushunilsa, R. Bar-On tomonidan taklif

tuyg'ularni aniqlash qobiliyati, psixologik daraja, masalan, fikrlashda; his-tuyg'ularni noverbal bo'lmagan holda ifodalash, ularning haqiqat yoki yolg'onligini tan olish;

2) fikrlash va faoliyat samaradorligini oshirishda his-tuyg'ulardan foydalanish, ya'ni qiyin, ziddiyatli, muammoli vaziyatlarda, adekvat hissiyotni uyg'otish va uni boshqarish;

3) his-tuyg'ularni, ayniqsa murakkab narsalarni tushunish, hissiy holatlarni tahlil qilish va izohlash uchun hissiy bilimlardan foydalanish, his-tuyg'ularning kutilmagan o'zgarishlarini idrok etish;

4) o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish, ijobiy va salbiy holatlar va his-tuyg'ularga ochiq bo'lish; ongli ravishda salbiy his-tuyg'ularni kamaytirish va yoqimli his-tuyg'ularni oshirish [13].

Mualliflar	Elni tushunishga yondashuvlar	Elning tarkibiy qismlari	Metodikalar
R. Bar -On	Atrof-muhit talablari va bosimi bilan muvaffaqiyatli kurashish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi turli xil kognitiv bo'lmagan qobiliyat va ko'nikmalar	Toifalar: ichki, shaxslararo, moslashuvchan, stressni boshqarish, umumiy kayfiyat	EQ-I (Emotional Quotient Inventory) anketasi insonning jamiyat talablarini muvaffaqiyatli yengish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadigan kognitiv bo'lmagan ko'nikmalarni aniqlaydi, tashxis qo'yadi.
J. Mayer , P. Salovey , D. Karuzo	Tuyg'ularning ma'nosini tushunish, his-tuyg'ularni to'g'ri baholash va ifoda etish, hissiy tajribani o'zlashtirish va bu bilimlardan o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tartibga solish, muammolarning sabablarini tushunish va ularni hal qilish uchun foydalanish qobiliyati.	1)his-tuyg'ularni idrok etish, tushunish, ularni ifodalash; 2) fikrlash va faoliyat samaradorligini oshirish uchun his-tuyg'ulardan foydalanish 3)his-tuyg'ularni tushunish 4)o'z his-tuyg'ularini va boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish.	MSCETI, V2.0. (The Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test) Emotsional intellekt darajasini aniqlash, his-tuyg'ularni baholash, his-tuyg'ularni tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari va muammolarni hal qilishda his-tuyg'ulardan foydalanish imkonini beradi. Tashxis uchun rasmlar, vaziyatlarining tavsifi, hikoyalar va savollar qo'llaniladi.
D. Goulman	"Emotsional intellektni tashkil etuvchi qobiliyatlarga o'z-o'zini nazorat qilish, g'ayrat, shijoat, izchillik va o'zini rag'batlantirish qobiliyati"	O'z-o'zini anglash, o'zini o'zi boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar.	
D.V. Lyusin	O'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyati	ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi; muhim ma'lumot manbai sifatida his-tuyg'ular haqidagi g'oyalar; shaxsiy xususiyatlar. Intrapersonal va shaxslararo emotsional intellekt.	Emotsional intellekt so'rovnomasi – (EmIn) 5 ta subshkalalar : boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, boshqa odamlarning his-tuyg'ularini boshqarish, o'z his-tuyg'ularini tushunish, o'z his-tuyg'ularini boshqarish, ifodani nazorat qilish. Subshkalalar umumiy tartibdagi 4 ta shkalaga birlashtirilgan: shaxslararo EI shkalasi, intrapersonal EI shkalasi, emotsiyani tushunish shkalasi, emotsiyani boshqarish shkalasi.

qilingan konsepsiya aralash model bo'lib, unda EI "atrof-muhitdagi ta'sirlar bosimini muvaffaqiyatli engish qobiliyatiga ta'sir qiluvchi kognitiv bo'lmagan qobiliyat va ko'nikmalar majmui"[10] sifatida e'tirof qilinadi. R. Bar -On o'n besh qobiliyatni o'z ichiga olgan beshta toifani aniqladi:

1) intrapersonal: qat'iylik, o'ziga bo'lgan hurmat (o'ziga bo'lgan ishonch), mustaqillik, o'z o'zini anglash, hissiy ong;

2) shaxslararo empatiya, ijtimoiy mas'uliyat, muloqotchanlik kabi fazilatlar;

3) moslashuvchan: muammolarni hal qilish, vaziyatga qarab fikrlash, xatti-harakatlar va kayfiyatni o'zgartirish qobiliyati, his-tuyg'ularini va fikrlarini atrofodagilarga qarab moslashtirish;

4) stressni boshqarish: stressga chidamlilik, impulsni nazorat qilish;

5) umumiy kayfiyat: baxt, xotirjamlik, zavqlanish, quvnoqlik va shu bilan birga hayotni va odamlarni sevish qobiliyati" [10].

Taniqli amerikalik jurnalist va psixolog, Daniel Goulman emotsional intellektni martaba va hayot muvaffaqiyati o'rtasidagi bog'liqlik deb ko'rsatadi. Shu bilan birga muallif emotsional intellektni "insonning o'z maqsadlarini amalga oshirishda olingan ma'lumotlardan foydalanish, o'z his-tuyg'ularini va boshqalarning his-tuyg'ularini boshqarish qobiliyati" [2] deb tushuntiradi. D.Goulman Elning muhim jihatlarni o'z-o'zini tahlil qilish, o'z-o'zini boshqarish, motivatsiya, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar deb hisoblaydi, uni boshqalarga ta'sir qilish qobiliyatlari - ishonirish, muloqot qilish, tinglash orqali murosa qilish san'ati ekanligini ta'kidlaydi [2]. D.Goulman konsepsiyasiga ko'ra kognitiv qobiliyatlar ham, shaxsiy xususiyatlar ham EI da mujassamdir. Bir qator olimlarning fikricha, D. Goulmanning bu xizmati psixologiyaga EI atamasini kirib kelishiga va uni

odamlarning muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradigan shaxsiy qobiliyati ekanligini isbotlab berdi. [6].

O'z nazariyasida D.V. Lyusin: EI ni shaxs o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va boshqarish qobiliyati ekanligini asoslab beradi [4]. Tuyg'ularni tushunish qobiliyati shunisi bilan xarakterli insonning his-tuyg'ularni tan olishi, ya'ni o'zida yoki boshqa odamda ma'lum bir hissiy holat mavjudligini anglashi bilan tavsiflanadi; u qanday his-tuyg'ularni boshdan kechirayotganini aniq anglaydi. Shuningdek, bu hissiyotni keltirib chiqargan sabablarni va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan oqibatlarini tushunadi. Tuyg'ularni boshqarish qobiliyati insonning his-tuyg'ularini ifodalash kuchini tartibga sola bilishi bilan tavsiflanadi; his-tuyg'ularini boshqarish orqali inson tashqi yuz ifodasini ham boshqara oladi; agar kerak bo'lsa, kerak paytda ma'lum bir his-tuyg'ularni uyg'ota olish qobiliyati hamdir (Lyusin, 2004).

D.V.Lyusin nazariyasi ikki komponentli hisoblanadi; u ikkita asosiy tushunchani o'z ichiga oladi – ya'ni insonning o'zini his – tuyg'ularini tushunish qobiliyati va o'zgaralarni tushunish qobiliyatini turli kognitiv jarayonlar va ko'nikmalarning birgalikdagi faoliyati sifatida talqin qiladi Elni (Lyusin, 2004). Muallif Elni faqat kognitiv qobiliyat sifatida talqin qilishni noto'g'ri deb hisoblaydi. D.V. Lyusinning ta'kidlashicha, "his-tuyg'ularni tushunish va boshqarish qobiliyati shaxsning hissiy sohasini boshqarish bilan chambarchas bog'liq, ya'ni, odamlarning ichki dunyosiga (shu jumladan o'zining) qiziqish bilan, xulq-atvorni psixologik tahlil qilishga moyilligi hissiy kechinmalarda tegishli qadriyatlarini bilan ham bag'liqdir" [4, 33-36 bet]. Shuning uchun ham Lyusin Elni ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lgan kognitiv qobiliyatlar va shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lgan tuzilma sifatida taqdim etadi. D.V.Lyusin nazariyasida faktorlar uchta guruhga ajratiladi:

1) kognitiv qobiliyatlar: hissiy ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi;

2) his-tuyg'ular haqidagi g'oyalari: qadriyatlar sifatida, o'zi va boshqalar haqida muhim ma'lumot manbai sifatida;

3) emotsionallik xususiyatlari: hissiy barqarorlik, hissiy sezgirlik [4].

EI nazariyalari va tushunchalari bo'yicha ma'lumotlarni jadval shaklida umumlashtiramiz (1-jadval). 1-jadval

Zamonaviy psixologiyada emotsional intellekt modellari va metodikalari

Jahon psixologiyasida juda ko'p turli xil tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularni bitta maqolada umumlashtirib bo'lmaydi. Shunday bo'lsa ham, biz maqolada eng qiziq va mashhur bo'lgan, ilmiy asoslangan dalillarni keltirib o'tishga harakat qildik:

EI insonning stress bilan qanday kurashuvchanligi bilan chambarchas bog'liqligi. Xususan, yuqori emotsional intellekt qiyin hayotiy vaziyatlarda faol bo'lish, muammolarni hal qilishda, xatti-harakatlar strategiyalarini tanlash bilan bog'liq himoya mexanizmlari va ziddiyatli vaziyatlarda noto'g'ri harakat qilish yoki qochish koping strategiyalaridan foydalanish [8].

EI mehnat faoliyatiga ijobiy hissa qo'shadi, ishdan qoniqish, mehnat unumdorligi, ish samaradorligi, liderlik sifatleri yuqori bo'lishi emotsional intellekt bilan chambarchas bog'liqligi isbotlangan; EI ning pasayishi hissiy zo'riqishga olib keladi [5].

EI shaxsning hayotdan qoniqishida psixologik yoki sub'ektiv farovonlik bilan bog'liqdir, buni shaxsdagi depressiya holatini sezilarli darajada kamaytirish olishi va hayotiga ijobiy ko'tarinki kayfiyatni kirita olishi bilan bog'liqligida ko'ramiz [3].

Emotsional intellekt insonning ongli ravishda o'zini o'zi boshqarish, rejalashtirish va hayotiy maqsadlarga samarali erishish qobiliyati bilan sezilarli darajada bog'liq, shuningdek, shaxsning chidamliligi bilan ham bog'liqdir [4].

Tibbiyot psixologiyasidagi izlanishlarda ham emotsional intellektning kasallikni engishda (kimyoviy dorilarga tobe

ayollarning turmush o'rtoqlari yoki o'g'il farzandlari EI qay darajada shakllanganligi) ijobiy rolini ko'rsatadi [11].

EI tarkibiga kiradigan turli tuzilma qismlarini ya'ni zo'ravonlikka uchraganlar Eida gender farqlar mavjud, shuningdek ayollarda emotsional intellektning shaxslararo ko'rsatkichlari yuqori darajada ekanligi, erkaklarda esa intrapersonal ko'rsatkichlar (o'zini o'zi tasdiqlash, o'zini boshqarish qobiliyati ustunlik qilishi aniqlandi, o'z huquqlarini himoya qilish, stressni boshqarish qobiliyati, impuls nazorati); ayollar hissiy ma'lumotni, jumladan, noverbal ma'lumotlarni qayta ishlaydilar; erkaklar ayollarga qaraganda his-tuyg'ularni bosishga moyildirlar [1].

Emotsional intellekti yuqori darajada rivojlangan odamlar, emotsional intellekti past darajada shakllanganlarga qaraganda, ko'proq mas'uliyatli, ijtimoiy munosabatlarda faollikka ega va atrof-muhit ta'sirlariga tez moslasha oladilar [2].

Xulosa. Jahon psixologiyasida emotsional intellekt hayotning turli sohalarida munosabatlarni tahlil qilishga, shuningdek, turli xil shaxsiy xususiyatlarni o'rganishga qiziqishni oshirdi. Emotsional intellektning turli xil nazariy modellari mavjud bo'lib, ular EI ni tashxis qilish uchun testlarni yaratish imkonini berdi. Biroq, shunday bo'lsa ham EI imkoniyatidan to'liq foydalanish masalasi ochiqchilik qolmoqda, bu inson o'z hislarini boshqarish, ularni solishtirish, ularni taxmin qilish, ularni qo'llab-quvvatlash maqsadida korreksion va rivojlantiruvchi dasturlarini ishlab chiqishni qiyinlashtiradi.

Mahalliy o'zbek psixologiyasida emotsional intellektning odamlar hayotidagi o'rni, ahamiyati to'g'risidagi empirik ma'lumotlarning sezilarli darajada kamligi, EI ning o'ziga xos xususiyatlari odamlarning, shu jumladan, nigironligi bo'lgan shaxslarning psixologik farovonligiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlar yetarli darajada emasligi, deyarli yo'q desak ham bo'ladi, tadqiqotimizning ushbu sohadagi ishlarning namunasi sifatidagi ahamiyati bilan muhim yangilik sifatida ajralib turishiga ishonamiz.

ADABIYOTLAR

1. Андреева И.Н. Способности эмоционального интеллекта: гендерные различия // материалы междунар. науч.-практ. конференции «Психология и современное общество: взаимодействие как путь взаиморазвития» / Санкт-Петербург, 2007. — С. 12-15.
2. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. — М.: АСТ, 2008. — 480 с.
3. Литвиненко В.А., Обухова Ю.В. СОВРЕМЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ // Северо-Кавказский психологический вестник. 2020. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-issledovaniya-emotsionalnogo-intellekta-v-otechestvennoy-psihologii> (дата обращения: 07.07.2024).
4. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004. С. 29-36.
5. Сергиенко Е. А., Хлевная, Т.С. Киселева. Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности и психологическом благополучии человека // Вестник Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. — 2020. — Т. 26, № 1. — С. 46-53.
6. Сергиенко Е.А., Хлевная Е.А., Ветрова И.И., Мигун Ю.П. Тест эмоционального интеллекта: Методическое пособие. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2019. — 178 с.
7. Туракулов Б. Н. Талабалар эмоционал интеллектнинг индивидуал-типик хусусиятлари: автореф. дис.. PhD. — Тошкент, 2022. — 56 с.
8. Хазова С.А. «Неакадемические» способности: роль и ресурсные функции в совладающем поведении субъекта // Психологические исследования. 2016. Т.9, No 49. С. 2. URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 07.07.2024).
9. Shukurov J.R. Bo'lajak ofitserlarda emotsional intellekt rivojlanishining psixologik jihatlari: дис.. PhD. — Тошкент, 2022.
10. Bar-On, R. The Bar-On Emotional Quotient Inventory (EQ-i): Rationale, description and summary of psychometric properties. In G. Geher (Ed.), Measuring emotional intelligence: Common ground and controversy. Hauppauge, NY, US: Nova Science Publishers. 2004. pp. 115- 145.
11. Khazova S.A., Shipova N.S. Emotional Intelligence as a Research for Codependent Women // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (EpsBS). — 2020. — V.91. — P. 212-219. DOI: 10.15405/epsbs.2020.10.04.27
12. Mayer, J.D., Salovey P. What Is Emotional intelligence? // Emotional development and emotional intelligence: Implications for education. Salovey P., Sluyter D. (eds). --N.Y., 1997. — 35 p.
13. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. The Ability Model of Emotional Intelligence: Principles and Updates // Emotion Review. — 2016. — V. 8 (4). — Pp. 290-300.
14. Xudoyberganova M.J. Ma'muniylar davri allomalarining qarashlarida emotsional intellektning o'rganilish tarixi. "Ma'muniy Xorazmshohlar davrida ilm-fan taraqqiyoti va uning jahon tamaddunida tutgan o'rni" Xalqaro ilmiy- amaliy konferensiyasi 2024 yil 15-16-aprel.